

RECENZE – REFERÁTY

Jiří Jiráček: *Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1984, 166 stran.

Po první monografii, v níž Jiří Jiráček prozkoumal ruská substantiva se sufixy mezinárodního původu (viz recenzi v SPFFBU, A20, 1972, s. 259–261), vydal v roce svých šedesátých narozenin druhou knižní práci, která na první navazuje. Jde tentokrát o analýzu adjektiv se sufixy *-aln-*, *-ialn-*, *ualn-*, *-onaln-*, *-onn-*, *-ivn-*, *-arn-*, *-ozn-*, *-abeln-*, *-ibeln-*, *-orn-*, *-ezn-*. Analýze podrobuje jen ta adjektiva, která mají živou slootovornou formu, tzn. k nimž je doložen fundující útvar jako slovo v ruštině samostatně existující. Tak se autorův pohled soustředil na jádro materiálu: stranou analýzy zůstávají formace poruštěné pouhým sufixem *-n-* (např. *laringalnyj* ← *laringal*) a také adjektiva jako *dentalnyj*, *grandi-oznyj* či *deskriptivnyj*, bez živého slootovorného vztahu v současné ruštině (neexistují tu potenciální fundující útvary). Protože internacionalizace slovní zásoby je proces živý a dynamický, vyexcerpoval autor kromě fundamentálních lexikografických děl také všechny dostupné prameny, z nichž by bylo možno získat nové i nejnovější prvky soudobé slovní zásoby ruštiny. Výchozí korpus činí 1083 adjektiva; ta byla podrobena zevrubné analýze.

Tato analýza je ryze synchronní. V úvodních částech (Obecný rámec) se vykládá původ sledovaných internacionálních formantů a uplatnění formací, na jejichž vzniku se podílejí, v úzu. Oddíl Morfémová a morfonologická charakteristika přináší konstatování, že zkoumané formanty jsou v podstatě alomorfy; jejich *n-ová* část, společná všem, je nositelkou vlastní derivační funkce a předchozí segmenty (*-al-* s variantami, *-on-*, *-iv-*, *-oz-*, *-abel-* s variantou, *-or-*, *-ez-*) mají povahu konektémů. Na rozdíl od většiny jiných konektémů, které jen umožňují spojení obou částí — základu a sufixu — tehdy, kdy by bez nich možné nebylo (např. konsonantický konektém v případě, že základ na vokál končí a sufix vokálem začíná), konektémy v internacionálních sufixech jsou z hlediska ryze synchronního výplní podstatně méně funkční (autor je proto nazývá semialokonekty); zvolená koncepce však jiný výklad neskýtá. Velmi složité je také sledování alternací odvozovacích základů. Pochopitelně, protože ruština ve valné většině sledovaných případů převzala hotové formace z různých jazyků. Jejich utvářenost je důsledkem složitých a různorodých zákonitostí vlastních jazyků, v nichž mají svůj původ (uvědomme si jen, jak složité formální procedury je třeba, máme-li vyložit adjektivum *televizionnyj* jako derivát ze substantiva *televidenije*). Mezi nejzajímavější konstatování oddílu patří to, že distribuce sufixů *-aln-* a *-arn-* pořadí respektuje starou distribuci latinských formantů *-alis* a *-aris* založenou na disimilaci konsonantů (*sacralis* × *solaris*). (Pak by bylo ovšem důsledně pojednávat o nich jako o alomorfech s komplementární distribucí, nikoli odděleně.) Přízvuk adjektiv s internacionálními sufixy je pak nezávislý na přízvuku předpokládaných fundujících substantiv.

Další oddíl práce, nazvaný Slootovorná charakteristika, se obírá především sémantikou odvození: případy diskrepací mezi derivačním a lexikálním významem a tzv. divergencí slootovorné formy. Tak nazývá autor skutečnost, že dvě různá fundující substantiva dávají homonymní deriváty (např. *materija* i *material* → *materialnyj*). Jiráček obhájí svou terminologickou inovaci (dřívější autoři nazývali tento jev homonymií slootovorné formy)

poukazem na to, že v obou případech jde o různé sufixy (*-alňnyj*, *-nyj*) a že se tyto případy liší od slovtvorných homonym typu *beskrovnyj* (← *bez krovi*) — *beskrovnyj* (← *bez krova*). Dále se obírá slovtvornou synonymií, kterou propracovává jemnější diferenciáci dokladů ze svého materiálu. V závěru oddílu se sledují další derivační možnosti pro odvozování od sledovaných adjektiv pomocí sufixace, prefixace, tzv. prefixoidace a kompozice.

Jisté problémy vyvstávají při interpretaci adjektiv typu *besprincipnyj*, *bezazotistyj*, *dorevoljucionnyj*, *poslerevoljucionnyj*. Zálimco první formaci chápe autor jako výsledek derivace prefixálně-sufixální (*bez principa* → *besprincipnyj*), ostatní formace považuje za výsledek čisté prefixace (*azotistyj* → *bezazotistyj*, *revoljucionnyj* → *dorevoljucionnyj* apod.). Opodstatnění vidí v neexistenci adjektiva **principnyj*, jež by mohlo být fundujícím útvarem pro odvození *besprincipnyj*, a naopak v samostatné existenci formálně shodného nepředponového adjektiva v případech dalších (*revoljucionnyj* → *poslerevoljucionnyj*). Je to podle našeho soudu důsledek poněkud jednostranného pohledu. Ve slovtvorbě je vedle fundace (tj. faktu formální závislosti derivátu na odvozovacím základu) důležitá i motivace, sémantická opřenost derivátu o význam základu. Motivačně jsou však útvary *revoljucionnyj* „týkající se revoluce“ a *dorevoljucionnyj* „časově zařazený do doby před revolucí“ vzdálenější než vztah předložkového pádu *do revolucii* „před revolucí“ a adjektiva *dorevoljucionnyj* „časově zařazený do doby před revolucí“. Přednost fundace před motivací je ovšem plně v duchu autorovy koncepce; má však, jak vidíme, i méně příznivé aspekty. Pro důslednost a metodologickou čistotu popisu uplatňované v celé práci se s nimi autor smíruje.

Je však teoreticky možný i přístup jiný. Základním jeho předpokladem by bylo výraznější uznání adaptace jako záležitosti slovtvorného plánu. Poslání adaptace spočívá v připojení morfému (ať pouze gramatického, či slovtvorného), který by pouze zařadil přejaté slovo do slovní zásoby přijímajícího jazyka, aniž by přitom pozměnil jeho význam. Zorný úhel by se při takovém pojetí v našem případě poněkud rozšířil, neboť do popisu by byla zahrnuta všechna adjektiva, ať k nim v přejímajícím jazyce existují potenciální fundující útvary, nebo ne. Tedy také formace bez přímé fundace substantivem typu *verbalňnyj* apod. Protože ve většině případů adaptační roli plní sufix *-nyj* (*personalis: personalňnyj*, *sportif: sportivnyj*, *venosus: venoznyj*...), byly by do pozorování zahrnuty i útvary typu *laringalňnyj*, *recidivnyj*, *nevroznyj*, tedy typy v monografii záměrně pominuté, protože odvozené domácím sufixem *-nyj*. Výrazně by se přitom zjednodušil popis průvodních slovtvorných postupů, zatím nejsložitější část pojednání, v níž nadto k zobecněným distribučním pravidlům dospět nebylo lze, neboť jde o přejetí hotových útvarů z různých jazyků, zde zformovaných podle osobitých zákonitostí. Samozřejmě by nezůstalo pouze při konstatování adaptace sufixem *-nyj*. Na jeho pozadí by plastičtější vystoupily případy jako *parazitivnyj*, *argotivnyj*; *tendencioznyj*, dále množství útvarů na *-onnyj* (*licenzionnyj*, *partionnyj* atd.) a na *-alňnyj* (*stipendialňnyj*, *unikalňnyj*...), útvary se sufixem *-belňnyj* (*gipnotizabelňnyj*, *dissertabelňnyj*...). Rada odvozenin, kterou tu ilustrujeme několika příklady, totiž vznikla skutečnou derivací pomocí rozšířených sufixů a nepředstavuje hotová přejetí. Další stupeň posunu těchto formantů k centru znamenají náznaky derivace z domácích základů (*bukvalňnyj*, *smotribelňnyj*). Nastíněná koncepce by podle našeho přesvědčení mohla vést k popisu úspornějšímu, přitom lépe vystihujícímu skutečnou dynamiku prostředků tím, že by vyzvedla živé centrum soustavy.

Posledním oddílem knihy je pak materiálová příloha sestávající ze statistických tabulek, v nichž jsou uvedeny všechny analyzované formace, a přehled a charakteristika neologismů.

Jiráčkova monografie znamená jednak prohloubení pohledu na tuto část slovní zásoby (i nejpodrobnější gramatiky se o této problematice zmiňují pouze stručně), jednak materiálový přínos svým svědomitým shromážděním materiálu nového data vzniku. Svou cenu má i srovnání s češtinou, uplatňované na různých místech práce, a propracování řady teoretických otázek, např. slovtvorné synonymie, prefixoidace a dalších.

D. Šlosar